

УДК: 1(477)«1920/1930»

Юринець Я. І.

БІЛЯ ВИТОКІВ «РАДЯНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ» В УКРАЇНІ (1920–1930-ті рр.)

У статті здійснено спробу окреслити проблематику й з'ясувати специфіку філософських дискусій в Україні 1920–1930-х рр.

Одним із завдань сучасної історико-філософської науки є відтворення цілісної та адекватної картини розвитку української філософії. Відповідно, особливої уваги потребує розгляд найменш досліджених етапів її становлення. Одним із таких етапів і досі залишаються 1920–1930-ті роки, позначені інтенсивними дискусіями на «філософському фронті».

Як відомо, у період, про який піде мова, Україна перебувала у складі тоталітарного СРСР, що утворився на території колишньої Російської імперії. Взаємини науки і тоталітарної влади — складна і драматична тема. Тоталітаризм позбавляє науку автономності, деформує заради утвердження ідеологічних і політичних цілей теоретичні принципи та духовні цінності.

Дієвим механізмом здійснення тоталітарної влади в Радянському Союзі були ідеологічні кампанії, які розгортались у всіх сферах науки і нав'язували вченим ідеологічні догмати, далекі від

реальної пізнавальної практики. За таких умов зберегти принциповість власної позиції було вкрай важко, адже все, що не вписувалось у систему координат марксистської ідеології, переслідувалось і жорстко викорінювалось. Від тієї філософської спільноти, що утворювалася на території СРСР, важко було чекати справжніх «злетів»: філософська наука стрімко втрачала свій особливий статус і перетворювалася на ідеологічну доктрину.

Окремий аспект проблеми становить маргіналізація «національного» в радянський період, що часто-густо спричиняла внутрішній конфлікт позиції гуманітаріїв і суспільствознавців із «загальновизначеним» курсом. Спроби штучно обмежити національні прагнення лише сприяли їхньому зростанню.

В Україні 1920–1930-х рр. проблема національної ідентичності набувала особливої актуальності, чому сприяв короткий етап «українізації».

Сором'язливі, несміливі спроби тогочасних українських філософів бодай торкнутися теми власної національної визначеності наражалися на миттєву реакцію радянської ідеологічної машини, яка цементувала народи в «нову історичну спільноту», без жалю відсікаючи національні «рудименти». Тут не йшлося про визнання національних філософій суб'єктами процесу творення радянської філософії, а сам цей процес визначався як якісно новий, «вищий» етап розвитку національного: «Ми — країна, що вийшла за межі національного етапу, ми — країна, де матеріальна та економічна культура вступає у суперечку з культурою національною, — проголошувалося з трибуни XII з'їзду КПРС (1923). — Національна культура існує тільки для відсталих країн, для капіталістичних країн, а ми — країна комуністична» [1, 529–530]. Врешті-решт дурман комуністичної утопії заповонив Україну, а разом з тим знищив усі надії на її самостійний розвиток. Проголошення національних гасел визначалось як прояв «українського фашизму» (зокрема, таку оцінку своєї діяльності отримав Дмитро Донцов [2, 133]). Величезні політичні та культурні зусилля доби «українізації» було зведено нанівець буквально протягом кількох років.

Особливого трагізму 1920–1930-м рр. в українській історії надають нездійсненні надії, нереалізовані мрії її діячів. Помітних звершень щодо утвердження української філософської науки, її самоідентифікації на тлі радянської філософії досягнуто не було. Філософська наука в радянській Україні залишалася складовою марксизму; саме її приклад яскраво увиразнює механізм поглинення особливого загальним і позбавлення філософування його сутнісної ознаки — свободи мислення. Більшовицька теорія визнавала національні прагнення українців, а більшовицька практика їх відкидала. Орієнтири «української» науки визначались як «квазінаука» [3, 49–55]. Відтак філософські дискусії в Україні 1920–1930-х рр. постають сторінкою історії радянської філософії загалом, її, так би мовити, «регіональним відгалуженням».

Зазначимо, однак, що дискусії зазначеної доби не слід розглядати як недиференційований, суцільний потік. В їх історії увиразнюються принаймні два неодноманітних етапи. До 1930 р. у радянській філософській науці спостерігається певна демократичність і навіть піднесеність (наскільки це було можливим у рамках доктрини марксизму-ленінізму). «Спочатку, — зазначає

Єгошуа Яхот*, маючи на увазі 1920-ті рр., — назагал справді був *вільний обмін думками*. Учасники дискусії захищали точку зору, яку вважали правильною» [4, 90]. Від початку 1930-х рр. рамки інтелектуальних пошуків звузилися, перетворившись на справжні кайдани для «інакомислячих».

Говорячи про 1920-ті рр. в Україні як про період творення нової культури і піднесення українського духу, не слід забувати про одну з невід'ємних рис тієї доби — єдність усієї культурної гуманітарної сфери (філософії, історії, літератури, мистецтва). Відтак не дивно, що суттєвою особливістю філософських дискусій цього етапу була їх певна «зрошеність» із інтелектуальними пошуками в межах єдиного проблемного поля. На підтвердження цієї тези згадаймо так звану літературну дискусію (1925–1928 рр.), яка швидко набула характеру загальнофілософського осмислення національної ідеї. Головними питаннями, з приводу яких точилася суперечка, були питання української ідентичності, взаємини української культури з російською та західноєвропейською культурами, вибір шляху подальшого розвитку українського суспільства і пошук дороговказу до його духовного відродження. Початок палкої дискусії спричинило знамените гасло «Геть від Москви!», проголошене Миколою Хвильовим (слідом за Миколою Міхновським та Дмитром Донцовим). В українських журналах («Червоний шлях», «Прапор марксизму», «Войовничий матеріаліст», «Більшовик України») відразу ж з'явилася низка статей проти вибору європейського вектора розвитку, авторами яких були і відомі філософи, і політичні та суспільні діячі, зокрема, Володимир Юринець, Андрій Хвиля, Євген Гірчак. М. Хвильовий відповів опонентам памфлетом «Україна чи Малоросія?» (1927 р.), звертаючись до опонентів: «Відкіля це видно, що доволі Європи, коли ви її й досі не розумієте?» [5, 231]. Проблема вибору орієнтиру для подальшого руху суспільства у 1920-ті рр. об'єднала всі «ділянки» культурного поля. Активізується розробка української національної ідеї — при Українському інституті марксизму-ленінізму (відкритий у 1923 р. у Харкові) створюється кафедра національного питання (1926), яку очолив Микола Скрипник. На жаль, досить швидко наукова полеміка перетворилася на політизоване цькування прихильників європеїзації українського суспільства, а згодом і весь процес українізації було згорнено. На-

* Єгошуа Яхот (нар. у 1919 р.) — радянський філософ, університету (1943), доктор філософських наук (1965), п

єць філософського факультету Московського державного (1966). У 1977 р. емігрував до Ізраїлю.

слідками «літературної дискусії» були хвиля репресій і терору та жорстке впровадження ідеологічної «одностайності».

У середині 1920-х рр. радянських науковців сколихнула дискусія між прибічниками т. зв. механіцизму і діалектичного матеріалізму.

У чому суть механістичного методу? У зведенні складних явищ до їхніх простіших складових — саме такий метод застосовували, пояснюючи світ, філософи XVII ст. (за часів, коли механіка набула найбільшого поширення). Згідно з механістичним підходом, філософія не може існувати відособлено від науки: вона покликана узагальнювати її висновки. «Діалектики», натомість, наполягали на тому, що філософія є специфічною галуззю теоретичного знання, основу для розвитку якої становить аналіз системи категорій. Діалектичний матеріалізм збурюється проти механістичного матеріалізму — так розпочалася масштабна дискусія між «механістами» та «діалектиками», що точилася переважно навколо питань про предмет і метод марксистської філософії (зокрема, про співвідношення якісних і кількісних методів аналізу). Оскільки ж механістично-діалектичне протистояння поширювалося на всі сфери наукового пізнання, то не лише філософію, а й усю радянську науку того часу можна умовно поділити на два табори. Наступ проти механіцизму очолив академік Абрам Деборін, визнаний авторитет у радянських філософських колах, керівник журналу «Под знаменем марксизма». Натомість слушність механістичного підходу обстоювали здебільшого природознавці або філософи, які займалися проблемами природознавства (Любов Аксельрод, Олександр Вар'яш, Володимир Сараб'янов, Іван Скворцов-Степанов).

На теренах України центральними фігурами у цій дискусії постали Володимир Юринець і Семен Семковський* — саме вони посідали вищі сходинки на філософському олімпі України, очолюючи, відповідно, кафедри соціології та філософії Українського інституту марксизму-ленізму (УІМЛ). Обидві кафедри співпрацювали, їхня тематика перепліталася, однак школа С. Семковського тяжіла до механіцизму, а прибічники В. Юринця підтримували діалектичний матеріалізм. За основу позиції українських «діалектиків» було взято тезу Абрама Деборіна,

згідно з якою «лейтмотивом усіх філософських праць Енгельса є критика механістичного матеріалізму з точки зору матеріалістичної діалектики» [6, 6]. З 1926-го року в Києві виходить журнал «Прапор марксизму», на сторінках якого українські марксистки починають запальну боротьбу з прибічниками механістичного методу**.

Фортецею «діалектиків» стало Українське науково-філософське товариство «Войовничий матеріаліст-діалектик», створене 7 вересня 1927 року в Харкові. Про його значення свідчить і той факт, що у панорамній статті В. Юринця «Філософський фронт на Україні» [7] звіту про діяльність цього товариства відведено помітне місце. Згодом ця інституція починає видавати збірники статей під загальною назвою «Войовничий матеріалізм». Цей «проект» здійснюється, звісно, не без підтримки Москви, адже в боротьбі з «механістами» інституційна оформленість «діалектиків» була великою перевагою. Саме створення такого товариства («центрального штабу» організації був, звісно, у Москві, але й українська «філія» відіграла значну роль) показало, що деборінці організаційно виявилися потужнішою силою, хоча на теоретичний підсумок дискусії це суттєво не вплинуло.

Після довготривалих суперечок та диспутів, упродовж яких обидві сторони із запалом обстоювали власні позиції (на боці механістичного підходу виступали Любов Аскерольд, Олександр Вар'яш, Володимир Сараб'янов; деборінців представляли Ян Стен, Артемії Троїцький, Микола Карев), стало очевидним, що опоненти не порозуміються. Спритніші прибічники діалектичного матеріалізму вирішили покласти край дискусії організаційними методами. 1929 рік став роком перемоги «діалектиків» над «матеріалістами» — Друга Всесоюзна конференція марксистсько-ленінських наукових організацій, яка відбулась у Москві, поставила крапку в нескінченних дискусіях. Це був тріумф А. Деборіна та його учнів, після якого діалектичний матеріалізм утверджується в ролі «онтологічно здійсненого вчителя, який панує завдяки своєму статусу надзнання» [8, 60].

Поштовх для розгортання нового етапу дискусії було надано статтею Й. Сталіна «Рік великого перелому» (опублікована в газеті «Правда» до 12-ї річниці Жовтня), яка загострювала увагу

* Саме підручники харківського професора С. Ю. Семковського «Курс лекцій по историческому материализму» (1923) та «Марсистская хрестоматия» (1923) відіграли важливу роль в утвердженні доктрини марксизму на ґрунті української філософської традиції. Ці праці отримали високу оцінку московської філософської еліти та схвальну рецензію в журналі «Под знаменем марксизма».

** «Прапор марксизму» фактично продовжував традицію журналу «Под знаменем марксизма» — позиція «механістів» висвітлювалася однобічно, стисло, натомість позиція деборінської школи розглядалася на перших сторінках як правильна.

на проблемі співвідношення теорії і практики. «Великий керманич» наголошував на тому, що філософська теорія відстає від практики соціалістичного будівництва. Це звинувачення було ударом передусім по деборінській школі, представники якої перебували в ейфорії від перемоги над «механістами».

Саме 1930 р. дає початок «повороту на філософському фронті». Від чого чи до чого здійснювався цей поворот — не мало значення, йдеться, фактично, про початок ідеологічної диктатури, під знаком якої відбувався подальший розвиток радянської філософії.

На філософську арену виходить третя сила, яка активно долучається до теоретичної полеміки, виконуючи сталінські настанови. Серед очільників «нового покоління» радянських філософів — Марк Мітін, Павло Юдін, Володимир Ральцевич. У вирішальний момент їх підтримує український партійно-державний діяч Микола Скрипник. Якщо раніше, проводячи політику українізації, останній намагався зберігати відносну автономність української влади від московських вказівок, то після перемоги команди М. Мітіна (якій сприяла нищівна критика Й. Сталіним позиції дебординців як прояву «меншовикуючого ідеалізму») про будь-які залишки цієї автономності годі й говорити.

Отримавши від влади всі повноваження, нове філософське керівництво розпочинає «поворотну» епопею і на українських теренах. З Москви до Харкова було відряджено таких діячів, як М. Юшманов, О. Васильєва, А. Сараджев; місце Семена Семковського та Володимира Юринця заступили інші «олімпійці» — Рувім Левік, Яків Блудов, Петро Демчук. На засіданні президії Комуністичної академії в Москві (17–20 жовтня 1930 р.) жорсткій критиці піддано діяльність товариства «войовничих матеріалістів» (відповідно це стосувалось і українського осередку цієї організації), як інституції, що «відірвалася від системи спільних наукових досліджень» [9, 128]. У червні 1931 р. вийшла постанова ЦК ВКПб про реорганізацію Українського інституту марксизму-ленінізму (УІМЛ) у Всеукраїнську асоціацію марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН); відділи УІМЛ у процесі реорганізації було перетворено на інститути.

Настали часи, коли будь-який ухил від офіційно декретованої філософської позиції розцінювався як ворожа діяльність. Кожен з «бійців

філософського фронту» був зобов'язаний не тільки чітко дотримуватися «лінії партії», а й не мати жодного сумніву щодо її правильності. Небезпечною виявлялася навіть сама здатність до особистої точки зору. Відтак філософські диспути 1930-х рр. втрачають навіть натяк на «дискусійність» чи полемічність. Безпечнішим було «не заглиблюватись» у суть того, що відбувалося, та автоматично виконувати розпорядження. За наявності певної «гнучкості» можна було і пристосуватися до тоталітарних умов існування. Адже тоталітарне мислення давало змогу почуватися розумним та інтелігентним, не потребуючи великих зусиль — потрібно було лише мінімізувати проблемний діапазон міркувань та рухатись у пізнавальному просторі, спираючись на елементарні схеми. Саме таку «вправність» і демонструвала верхівка філософського керівництва у 1930-ті рр.

Звернімо увагу на формування «правильного» тлумачення вчення Гегеля та перетворення його на критерій оцінки «правильності» позицій тих чи інших філософів. Радянська філософська наука не могла відкинути одну зі кладових марксизму, тим більше, що суперечливість гегелівської системи була справжньою знахідкою для adeptів теоретичної боротьби 1930–1931 рр. Ця боротьба відбувалася на два фронти — проти дебординців, які втратили своє привілейоване становище, і проти «механістів» (М. Мітін розпочав другий тур боротьби з «механістами», оскільки був незадоволений надто м'якою критикою їхньої позиції з боку «діалектиків»^{*}). При цьому нищилися обидва табори — дебординців можна було звинуватити в надмірному захопленні філософською системою Гегеля (а отже, в ідеалізмі), а «механістів» — в її недооцінці. Від цих звинувачень не було захисту, бо вони використовувалися заради дискредитації і «діалектиків», і «механістів». Здійснивши «поворот на філософському фронті», мітінці вимагали визнання помилок та покаяння.

У контексті сказаного згадаймо філософську дискусію в Харкові (в січні 1931 р.), матеріали якої було опубліковано під назвою «Поворот на філософському фронті» [11]. Саме тут відбулося викриття «ідеалізму» дебординців. Знайомство з перебігом цієї дискусії залишає враження присутності на зборах навіжених, які говорять дивні речі й доходять дивних висновків. Володимира Юринця цькують за те, що він виз-

^{*} У статті «Про завдання боротьби на два фронти» М. дійсно марксистсько-ленінських позицій, тоді ми будемо дав а й політичну...» [10, 75].

ін писав: «Коли до боротьби з механістами ми підійдемо з не лише абстрактно-теоретичну характеристику їх поглядів,

навав необхідність вивчати Гегеля як Гегеля, натомість Семена Семковського цкують за те, що він Гегеля не вивчав. На таких сумнівних обвинуваченнях, уgruntованих здебільшого на політичних орієнтаціях учасників дискусії, на суто суб'єктивній оцінці філософських теорій, на відсутності діалогу і прислухання до міркувань співрозмовника вибудовувались усі подальші теоретичні пошуки філософії радянської доби. Основним принципом філософії поставав принцип партійності. Дискусія завершилась, і почалася жорстока розправа з «інакомислячими».

Особливо суворими репресії виявилися на Україні. Можна назвати десятки імен філософів, яких було знищено: С. Семковський, Р. Левік, В. Юринець, П. Демчук, Т. Степовий, Я. Кауфман, Д. Ігнатюк, О. Бервицький, Я. Білик та ін. Страх перед каральними «органами» паралізував волю людей, а заборони, подібно до кайданів, сковували їхні вчинки. Запровадження інституту донощиків, які насаджувалися репресивною машиною в усіх прошарках здеморалізованого суспільства, врешті-решт доводило людину до повного самоізолювання та загибелі. Не витримавши атмосфери постійних переслідувань, скінчив життя самогубством М. Хвильовий. Така сама доля спіткала М. Скрипника, якого було оголошено лідером українських націоналістів. Зас-

ліплення червоною утопією, що охопило цілу генерацію української інтелігенції, зробило її генерацією «розстріляного відродження», а її здобутки були зведені нанівець тоталітарним радянським режимом.

Сумний досвід дискусій 1920–1930-х рр. та їх трагічний, для більшості учасників, фінал не приніс обіцяних вершин філософського знання. І тим не менш, варто констатувати, що на початку 1920-х рр. українська філософська нація продемонструвала доволі потужний потенціал і здатність до конструктивної дискусії. Було виокремлено низку проблем, навколо розв'язання яких гуртувались усі інтелектуальні кола — зокрема, маємо на увазі зміст національної ідеї, який став предметом згаданої вище «літературної дискусії». Щоправда, теорія «азійського ренесансу», яку обстоював М. Хвильовий*, не дістала подальшого розвитку через посилення ідеологічного та політичного тиску у науковій царині. Варто уваги й те, що дискусія між «механістами» і «діалектиками» на українському ґрунті не набула характеру жорсткого протистояння, а залишалась діалогом сторін.

І все ж таки, розбудови української філософії було зруйновано до середини 1930-х років. На українських теренах на довгі роки оселилося «єдино правильне вчення».

1. КПСС. Двенадцатый съезд.— М.: Правда, 1963.
2. Юринец В. Философский фронт на Украине // Под знаменем марксизма.— 1930.— № 5.
3. Див.: Леглер В. А. Наука, квазинаука, лженаука // Вопросы философии.— 1993.— № 2.
4. Яхот И. Подавление философии в СССР (20–30-е годы) // Вопросы философии.— 1991.— № 10.
5. Хвильовий М. Україна чи Малоросія? — К.: Смолоскип, 1993.
6. Деборин А. Энгельс и диалектическое понимание природы // Под знаменем марксизма.— 1925.— № 10–11.
7. Юринец В. Философский фронт на Украине // Под знаменем марксизма.— 1930.— № 5.— С. 129–138.

8. Вавелевский А. Л. Диамат как явление философской культуры // Философская и социологическая мысль.— 1992.— № 3.
9. Милютин В. П. Доклад на заседании президиума Комкадемии в Москве 17–20 октября 1930 года // Философские науки.— 1991.— № 5.
10. Митин М. О задаче борьбы на два фронта // Антирелигиозник.— 1930.— № 6.— С. 68–77.
11. Поворот на философському фронті.— Харків; Київ: Пролетар, 1932.

Yaryna Yurynets

AT THE ORIGINS OF «SOVIET PHILOSOPHY» IN UKRAINE (1920–1930)

The aim of article is attempt to outline the problems and clear up the specific character of philosophical discussions in Ukraine during 1920–1930.

* Згідно з теорією М. Хвильового саме Україна мала виступити рушійною силою соціалістичних перетворень.